WORLD SCIENCE PUBLISHING
LONDON LTD
LONDON
London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation

PRETSEDENTLAR VA ULARNING INVESTITSIYA ARBITRAJINI SHAKLLANTIRISHDAGI ROLI: SO‘NGGI YILLARDAGI ASOSIY QARORLAR TAHLILI

Komilova Vazira Nurali qizi
Toshkent davlat yuridik universiteti
Xalqaro xususiy huquq yo‘nalishi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24239864

Annotatsiya. Mazkur tezisda xalqaro investitsiya arbitrajida arbitraj qarorlarining pretsedent sifatidagi huquqiy tabiati, ularning majburiy kuchga ega bo‘lmasada keyingi nizolarni hal etishga ko‘rsatadigan amaliy ta’siri tahlil qilinadi. Anglo-sakson va roman-german huquq tizimlaridagi pretsedent yondashuvlari qiyoslanib, investitsiya arbitrajida “yumshoq pretsedent” (soft precedent) va izchil arbitraj amaliyoti (jurisprudence constante) tushunchalarining o‘rni ochib beriladi. Maffezini, Salini, Berschader va Azurix ishlari misolida MFN bandi, investitsiya tushunchasi hamda protsessual shartlarning talqini yoritiladi. Shuningdek, uchinchi tomon moliyalashtiruvi va O‘zbekiston uchun amaliy takliflar bayon etiladi.
Kalit so‘zlar: investitsiya arbitraji, pretsedent, investor-davlat nizolari, ICSID, BIT, MFN, FET, uchinchi tomon moliyalashtiruvi, jurisprudence constante, O‘zbekiston.

Аннотация. В тезисе анализируется правовая природа арбитражных решений как прецедентов в международном инвестиционном арбитраже и их практическое влияние на разрешение последующих споров, несмотря на отсутствие обязательной силы для других трибуналов. На примере дел Maffezini, Salini, Berschader и Azurix рассматриваются толкование оговорки о наиболее благоприятствуемой нации, понятие инвестиции и процессуальные условия. Также освещаются современные тенденции, включая последовательность арбитражной практики, финансирование третьими лицами и значение данной проблематики для Узбекистана.
Ключевые слова: инвестиционный арбитраж, прецедент, споры инвестор–государство, ICSID, двустороннее инвестиционное соглашение, режим наибольшего благоприятствования, FET, финансирование третьими лицами, Узбекистан.

Abstract. This thesis examines the legal nature of arbitral decisions as precedents in international investment arbitration and their practical influence on the resolution of subsequent disputes, despite the absence of formally binding force for other tribunals. Through the Maffezini, Salini, Berschader and Azurix cases, it analyses the interpretation of most-favoured-nation clauses, the concept of investment and procedural requirements. It also addresses contemporary trends, including consistency in arbitral practice, third-party funding and the relevance of these issues for Uzbekistan.
Keywords: investment arbitration, precedent, investor–State disputes, ICSID, bilateral investment treaty, most-favoured-nation treatment, FET, third-party funding, Uzbekistan.

KIRISH

Xalqaro investitsiya munosabatlarining kengayishi xorijiy investorlar va investitsiya qabul qiluvchi davlatlar o‘rtasida yuzaga keladigan nizolarni samarali, xolis va oldindan bashorat qilinadigan tartibda hal etish masalasini dolzarb qilmoqda. Investor-davlat nizolarini hal etish (ISDS) mexanizmi investitsiya shartnomalarida nazarda tutilgan kafolatlarni amalda ta’minlash vositasi sifatida shakllangan. Biroq ikki

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

tomonlama investitsiya bitimlarida (BIT) uchraydigan “adolatli va teng munosabat” (FET), ekspropriatsiya, eng ko‘p qulaylik beruvchi rejim (MFN) kabi tushunchalar ko‘pincha umumiy ifodalangan. Shu sababli ularning mazmunini aniqlashda avvalgi arbitraj qarorlari muhim talqin manbaiga aylanadi.

Investitsiya arbitrajida qat’iy stare decisis, ya’ni avvalgi qarorga so‘zsiz rioya qilish qoidasi mavjud emas. Shunga qaramay, bir xil yoki o‘xshash shartnoma normalari bo‘yicha chiqarilgan qarorlar keyingi tribunal tomonidan muntazam o‘rganiladi, ularga havola qilinadi va ayrim hollarda ulardagi huquqiy yondashuv davom ettiriladi. Natijada huquqiy jihatdan majburiy bo‘lmagan, biroq amaliy ta’siri yuqori bo‘lgan “yumshoq pretsedent” hodisasi yuzaga keladi.

Tadqiqotning maqsadi — investitsiya arbitrajida pretsedentlarning huquqiy maqomi va huquqni shakllantirishdagi rolini asosiy arbitraj qarorlari misolida tahlil qilish, shuningdek O‘zbekistonning investitsiya siyosati va shartnomaviy amaliyoti uchun takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-huquqiy, tizimli va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi.

Pretsedent — muayyan huquqiy masala bo‘yicha ilgari qabul qilingan qarorning keyinchalik o‘xshash holatlarni hal etishda namuna yoki dalillash manbai sifatida qo‘llanishidir. Anglo-sakson huquq tizimida sud pretsedenti huquqning muhim manbai bo‘lib, quyi instansiya sudlari yuqori instansiya sudlarining tegishli huquqiy xulosalariga rioya etishi talab qilinadi. Roman-german huquq tizimida esa normativ-huquqiy hujjatlar asosiy manba sanaladi; sud qarorlari, odatda, formal jihatdan umummajburiy norma yaratmaydi, lekin barqaror sud amaliyoti huquqni bir xilda qo‘llashga xizmat qiladi.

Xalqaro investitsiya arbitraji ushbu ikki yondashuvning ayrim xususiyatlarini o‘zida mujassam etadi. Tribunal har bir nizoda tegishli BIT, ICSID konvensiyasi yoki boshqa arbitraj qoidalarini qo‘llaydi. Oldingi arbitraj qarori, odatda, keyingi tribunal uchun majburiy emas, chunki tribunal vakolati muayyan nizoga va taraflarning roziligiga asoslanadi. ICSID konvensiyasining 53-moddasi 1-bandiga ko‘ra, arbitraj qarori nizoning taraflari uchun majburiy hisoblanadi. Bu qoida qarorning aynan taraflar o‘rtasidagi majburiy kuchini belgilaydi; boshqa ishlar bo‘yicha tribunalni avtomatik ravishda bog‘lab qo‘ymaydi [1].

Xalqaro sud statutining 38-moddasi 1-qismi “d” bandida sud qarorlari va yuqori malakali mutaxassislar ta’limotlari huquq normalarini aniqlashning yordamchi vositalari sifatida ko‘rsatilgan. Mazkur norma Xalqaro sudning qo‘llaydigan huquq manbalariga taalluqli bo‘lib, uni investitsiya arbitrajiga bevosita tatbiq etiladigan qoida sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas. Biroq u sud qarorlarining xalqaro huquqni aniqlashdagi yordamchi ahamiyatini tushuntirish uchun qiyosiy asos bo‘la oladi [2].

Shu nuqtayi nazardan investitsiya arbitrajidagi pretsedentning kuchi formal majburiylikdan ko‘ra, uning asoslantirilganligi, o‘xshash faktlar va shartnoma matniga mosligi, boshqa tribunal qarorlarida qay darajada qo‘llab-quvvatlanganligi bilan belgilanadi. Tribunal avvalgi qarorga murojaat qilganda, uni tanqidiy baholashi va nima sababdan qabul qilishi yoki undan chekinishini tushuntirishi lozim. Bunday yondashuv huquqiy aniqlikni oshiradi, biroq yangi holatlarni mustaqil baholash imkoniyatini ham saqlaydi.

2000-yilgacha investitsiya arbitrajida ochiq e’lon qilingan qarorlar soni nisbatan kam bo‘lgan. Shu sababli umumiy va izchil arbitraj amaliyoti shakllanishi cheklangan edi. Keyinchalik investitsiya nizolari sonining ortishi, qarorlarning ochiqligi va bir xil BIT normalari bo‘yicha ko‘plab ishlarning yuzaga kelishi tribunalarning avvalgi qarorlarga murojaat qilishini kuchaytirdi. Ayniqsa, Argentina iqtisodiy inqirozi bilan bog‘liq ishlar FET, ekspropriatsiya, zararni qoplash va mahalliy sudlarga murojaat qilish shartlarini talqin qilishda muhim o‘rin tutdi.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

MFN bandi bo‘yicha muhim qarorlardan biri Emilio Agustín Maffezini v. Kingdom of Spain ishidir (ICSID Case No. ARB/97/7, 2000-yil 25-yanvardagi yurisdiksiya to‘g‘risidagi qaror). Ishda da’vogar Argentina fuqarosi, javobgar esa Ispaniya Qirolligi bo‘lgan. Tribunal muayyan shartnoma matni va vaziyatdan kelib chiqib, MFN bandi uchinchi davlat bilan tuzilgan BITdagi qulayroq nizolarni hal etish tartibidan foydalanish imkonini berishi mumkinligini tan oldi. Shu bilan birga, tribunal bunday yondashuvga mutlaq ruxsat bermadi: davlatlarning muhim siyosiy yoki protsessual cheklovlari, shartnoma matni va taraflarning roziligi e’tiborga olinishi kerakligini qayd etdi [3].

Maffezini qarori MFN bandining protsessual masalalarga ham tatbiq etilishi mumkinligi haqidagi muhim yondashuvni shakllantirdi. Biroq keyingi qarorlar bu masalada yagona qoida yo‘qligini ko‘rsatdi. Masalan, Berschader v. Russian Federation ishida (SCC Case No. 080/2004) tribunal MFN bandining doirasini aniqlashda asosiy shartnoma matni va davlatlarning roziligini muhim deb baholadi hamda nizolarni hal etish tartibiga oid uchinchi davlat shartnomasi qoidalarini avtomatik ravishda ko‘chirib qo‘llashni ma’qullamadi [4]. Demak, MFN bandining protsessual jihatlarga tatbiqi har bir BITning aniq matni va kontekstiga qarab hal etiladi.

Salini Costruttori S.p.A. and Italstrade S.p.A. v. Kingdom of Morocco ishi (ICSID Case No. ARB/00/4, 2001-yil 23-iyuldagi yurisdiksiya to‘g‘risidagi qaror) esa MFN masalasiga emas, balki ICSID konvensiyasi doirasida “investitsiya” tushunchasini aniqlashga taalluqlidir. Ushbu ishda tribunal investitsiyaning mavjudligini baholashda mablag‘ yoki resurs kiritish, muayyan davomiylik, tavakkalchilik va ayrim yondashuvlarda mezbon davlat iqtisodiy rivojiga hissa kabi mezonlarni muhokama qilgan. Shu bois Salini mezonlari investitsiya arbitrajining yurisdiksion chegaralarini aniqlashda muhim amaliy yo‘nalish bo‘lib qoldi [5].

Azurix Corp. v. Argentine Republic ishida (ICSID Case No. ARB/01/12) Argentina–AQSh BITida nazarda tutilgan 18 oylik mahalliy sudlarga murojaat qilish shartining mazmuni va arbitrajga murojaat qilishga ta’siri muhokama qilingan. Bu kabi ishlar protsessual old shartlarni faqat nomiga qarab emas, balki shartnoma matni, uning maqsadi, talabning tuzilishi va nizoning holatlariga qarab baholash zarurligini ko‘rsatadi. Keyingi BG Group, Wintershall va boshqa ishlar bilan qiyoslash esa 18 oylik talabning huquqiy tabiati yuzasidan tribunal yondashuvlari farqlanishini namoyon etadi [6].

Yuqoridagi ishlar pretsedentning ikki tomonlama ta’sirini ko‘rsatadi: bir tomondan, avvalgi qarorlar keyingi tribunal uchun huquqiy tahlil mezonini taklif qiladi; ikkinchi tomondan, yangi tribunal shartnoma matni yoki faktik vaziyatdagi farq tufayli avvalgi yondashuvdan asosli ravishda chekinishi mumkin. Shuning uchun investitsiya arbitrajida pretsedentlarni qat’iy va o‘zgarmas qoida sifatida emas, balki izchil huquqiy mulohaza yuritish vositasi sifatida tushunish maqsadga muvofiq.

3. ZAMONAVIY TENDENSIYALAR: TPF, IZCHILLIK VA O‘ZBEKISTON

Zamonaviy arbitraj amaliyotida uchinchi tomon moliyalashtiruvi (third-party funding — TPF) alohida ahamiyat kasb etmoqda. TPF — nizoda qatnashayotgan tarafning xarajatlarini unga aloqador bo‘lmagan tashqi moliyalashtiruvchi tomonidan qoplash mexanizmi bo‘lib, moliyalashtiruvchi ish muvaffaqiyatli yakunlanganda kelishilgan daromad olishni ko‘zlashi mumkin. Bu mexanizm mablag‘i cheklangan investor uchun odil sudlovga kirish imkoniyatini kengaytiradi. Shu bilan birga, manfaatlar to‘qnashuvi, moliyalashtiruvchining arbitraj jarayoniga ta’siri, xarajatlarni qoplash va moliyalashtirish shartlarining oshkor etilishi kabi muammolarni keltirib chiqaradi.

ICSIDning 2022-yilgi Arbitraj qoidalarida uchinchi tomon moliyalashtiruvi bo‘yicha oshkor etish talabi nazarda tutilgan. Xususan, 14-qoida tarafdan moliyalashtiruvchining nomi va manzilini, shuningdek moliyalashtirish mavjudligi haqidagi tegishli ma’lumotlarni oshkor qilishni talab qiladi. 53-qoida xarajatlarni taqsimlash va xarajatlarni ta’minlash (security for costs) masalalarini tartibga soladi;

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

TPFning mavjudligi o‘z-o‘zidan xarajatlarni ta’minlash chorasi qo‘llanishi uchun yetarli asos hisoblanmaydi, u boshqa holatlar bilan birga baholanadi [7]. Bu qoidalar pretsedent emas, balki arbitraj protsedurasini tartibga soluvchi normativ qoidalardir.

Pretsedentlar izchilligini kuchaytirish masalasi hamon dolzarb. Wei Sun 2024-yilda chop etilgan tadqiqotida qat’iy stare decisis modelini investitsiya arbitrajiga ko‘chirish maqsadga muvofiq emasligini, biroq tribunalarning o‘xshash masalalarda avvalgi qarorlarni vijdonan va tanqidiy hisobga olishi zarurligini ta’kidlaydi. Bunday “yumshoq pretsedent” yondashuvi qarorlar o‘rtasidagi izchillikni kuchaytiradi, ayni paytda har bir tribunalning mustaqilligini saqlab qoladi [8].

O‘zbekiston uchun ushbu masalaning amaliy ahamiyati katta. Mamlakat xorijiy investitsiyalarni jalb etish va investitsiya muhitining barqarorligini ta’minlash jarayonida BIT normalarining aniq va oldindan bashorat qilinadigan bo‘lishiga e’tibor qaratishi lozim. UNCTADning Investor–State Dispute Settlement Navigator bazasi O‘zbekiston ishtirokidagi nizolar, jumladan 2025-yilda ro‘yxatga olingan Humans Mobile Ltd v. Uzbekistan (ICSID Case No. ARB/25/24) ishini kuzatish imkonini beradi [9]. Bu kabi ishlar milliy organlar uchun shartnomaviy majburiyatlar va davlat qarorlarining investitsiya huquqiga ta’sirini tizimli tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim deb hisoblanadi. Birinchidan, yangi BITlarni ishlab chiqishda FET, bilvosita ekspropriatsiya, MFN va “investitsiya” tushunchalarini aniqroq belgilash, davlatning qonuniy tartibga solish vakolatlarini (right to regulate) muvozanatli aks ettirish lozim. Ikkinchidan, MFN bandining nizolarni hal etish tartibiga tatbiq etilishi yoki etilmasligi shartnoma matnida bevosita ko‘rsatilishi kerak. Uchinchidan, davlat organlari yirik investitsiya loyihalariga oid qarorlarni qabul qilishda huquqiy xatarlarni oldindan baholashi, litsenziya, soliq, yer va kommunal xizmatlar bilan bog‘liq qarorlarni izchil hamda shaffof yuritishi zarur. To‘rtinchidan, xalqaro arbitraj qarorlarini muntazam o‘rganadigan va davlat organlariga tahliliy tavsiyalar beradigan institutsional mexanizmni rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, davlat vakillari va yuristlar uchun arbitraj amaliyoti bo‘yicha yagona elektron ma’lumotlar bazasini shakllantirish, unda ishlarning faktlari, qo‘llangan BIT normalari, tribunal xulosalari va qarorlarning ijrosi haqida tizimli ma’lumot yuritish foydali bo‘ladi. Bunday baza milliy huquqni xalqaro majburiyatlar bilan uyg‘unlashtirishga, davlat organlarining qarorlarida takroriy xatolarning oldini olishga va nizolar yuzaga kelishidan avval ularni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, xalqaro investitsiya arbitrajida pretsedentlar rasmiy jihatdan majburiy huquq manbai bo‘lmasa-da, ular shartnoma normalarini talqin qilish, huquqiy aniqlikni kuchaytirish va qarorlarning legitimligini asoslashda muhim rol o‘ynaydi. Ularning amaliy ta’siri, ayniqsa, FET, MFN, ekspropriatsiya, investitsiya tushunchasi va protsessual old shartlar bo‘yicha ko‘rinadi. Maffezini v. Spain ishi MFN bandining ayrim holatlarda nizolarni hal etish tartibiga tatbiq etilishi mumkinligini ko‘rsatgan bo‘lsa, Berschader v. Russia ushbu yondashuvning shartnoma matni va davlatlar roziligi bilan chegaralanishini namoyon etdi. Salini v. Morocco esa MFNga emas, balki investitsiya tushunchasi va ICSID yurisdiksiyasiga oid mezonlarga taalluqlidir. Ushbu farqlar arbitraj ishlarini tahlil qilishda ish nomi va huquqiy masalani aniq ajratish zarurligini ko‘rsatadi. Shunday qilib, investitsiya arbitrajida eng maqbul yondashuv qat’iy stare decisis emas, balki avvalgi qarorlarni tanqidiy, asoslantirilgan va izchil hisobga olishga asoslangan “yumshoq pretsedent” modelidir. O‘zbekiston esa investitsiya shartnomalarining matnini aniqlashtirish, davlat organlarining qaror qabul qilish amaliyotini

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

shaffoflashtirish va arbitraj qarorlarini tizimli o‘rganish orqali xalqaro investitsiya nizolari xavfini kamaytirishi mumkin.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States (1965), Article 53. ICSID. https://icsid.worldbank.org/rules-regulations/convention/icsid-convention
2. Statute of the International Court of Justice, Article 38(1)(d). United Nations. https://www.un.org/en/about-us/un-charter/statute-of-the-international-court-of-justice
3. Emilio Agustín Maffezini v. Kingdom of Spain, ICSID Case No. ARB/97/7, Decision on Jurisdiction, 25 January 2000. https://icsid.worldbank.org/cases/case-database/case-detail?CaseNo=ARB%2F97%2F7
4. Berschader v. Russian Federation, SCC Case No. 080/2004, Award, 21 April 2006. https://doi.org/10.1017/CBO9780511675836.006
5. Salini Costruttori S.p.A. and Italstrade S.p.A. v. Kingdom of Morocco, ICSID Case No. ARB/00/4, Decision on Jurisdiction, 23 July 2001. https://icsid.worldbank.org/cases/case-database
6. Azurix Corp. v. Argentine Republic, ICSID Case No. ARB/01/12, Decision on Jurisdiction, 8 December 2003. https://www.italaw.com/cases/121
7. ICSID Arbitration Rules (2022), Rules 14 and 53. https://icsid.worldbank.org/rules-regulations/convention/arbitration-rules
8. Sun, W. “A New Test Toward Consistency in International Investment Arbitration.” ICSID Review, 39(1), 2024, pp. 121–138. https://doi.org/10.1093/icsidreview/siae008
9. UNCTAD, Investment Dispute Settlement Navigator: Uzbekistan. https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement/country/226/uzbekistan
10. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: Adolat, 2021.
11. Xalqaro huquq bo‘yicha keyslar to‘plami: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2024.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.